

врешті опритомніла від кількадесятилітнього пафосу незалежності, коли проблема вияву національної ідентичності досить часто зводилася до прив'язаних до окремих дат урочистостей із російськомовними поп-зірками у вишиванках, пустопорожніх гасел, голослівних патріотичних обіцянок політичних сил. Доця – персонаж по-

ління, яке свій патріотизм доводить конкретними вчинками. Як не парадоксально, але саме сучасна війна стала можливістю домінування раціонального над ідеологічним, безкомпромісної пам'яті над гнучкою історіографією. У цьому полягає стратегічний шанс українців на вихід із пострадянської стагнації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горіха Зерня Тамара. Доця. Київ : Білка, 2019. 285 с.
2. Коцарев О. «Доця»: пригодницький роман про війну, який «проситься» в серіал. URL: https://texty.org.ua/articles/99927/Doca_prygodnyckyj_roman_pro_vijnu_jakyj_prosytsya-99927.
3. Міхеєва О. Соціальний простір міста: можливості «прочитування» та управління. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/%20doslidzhennya/823-oksana-mikheyeva-sotsialnyy-prostir-mista-mozhlyvosti-prochytuvannya-ta-upravlinnya>.
4. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. із фр. А. Рєпи. Київ : КЛІО, 2014. 272 с.
5. Поллак М. Отруєні пейзажі / пер. з нім. Н. Ваховська. Чернівці : Книга – XXI, 2015. 112 с.
6. Шпорлюк Р. Імперія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2000. 354 с.
7. Amato J. A. Rethinking home: A Case for writing local history. Los Angeles, 2002. 262 p.
8. Seltzer M. Kultura rany. Antologia studiów nad traumą / pod red. T. Łysaka. Kraków, 2015.

УДК 821.161.2.09 Кримський

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.15.40>

ТИПОЛОГІЯ Й ФУНКЦІЇ ІНТЕРТЕКСТЕМ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В РОМАНІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО «АНДРІЙ ЛАГОВСЬКИЙ»

INTERTEXTUAL TYPOLOGY AND FUNCTIONS IN UKRAINIAN LITERATURE IN THE NOVEL “ANDRII LAHOVSKYI” BY ANATANHEL KRYMSKYI

Скорина Л.В.,

orcid.org/0000-0002-7023-9063

доктор філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

У статті окреслено особливості рецепції українського письменства в романі Агатангела Кримського «Андрій Лаговський». З'ясовано, що в аналізованому творі присутні перегуки з Біблією, античною міфологією, російською, німецькою, англійською, французькою, італійською літературами, східним письменством і фольклором. Водночас у романі зафіксовано сім інтертекстуальних покликань на твори українських письменників (Степана Руданського, Івана Франка, Миколи Гоголя, Івана Котляревського, Леоніда Глібова, «Повість временних літ», «Слово о полку Ігоревім»). У мовленні українця Лаговського ці інтертекстеми є додатковим маркером національної ідентифікації.

На початку першої частини («Не порозуміються») наведено фрагмент поезії С. Руданського «Наука». А. Кримський застосовує техніку колажу та об'єднання коротких рядків, аби цитата виглядала компактніше. Інтертекстема розташована на місці епіграфу й виконує функцію експлікації, а саме пояснює причини конфлікту А. Лаговського з матір'ю. Важливу роль у романі відіграє «Притча про красу» І. Франка. Трансплантація протексту відбувається із застосуванням двох інтертекстуальних стратегій, а саме парафраза й цитування. Історія Лаговського й Зої може розглядатися як повторення мандрівного сюжету, покладеного в основу поезії трувера Генріха Анделійського й «Притчі про красу» І. Франка. Титульний герой спочатку виголошує сентенції про платонічну любов, а потім виявляється неспроможним опиратися спокусі. Також письменник застосовує у романі прийом коментування протексту.

Хрестоматійна цитата з повісті М. Гоголя «Майська ніч, або Утоплена» наведена в романі за контрастом: картина чудової української ночі викликає в Лаговського не замилювання, а розпач, викликаний пожежею на хуторі. Інтертекстема з драми І. Котляревського «Наталка Полтавка» підкреслює моральний мазохізм титульного героя, який намагається принизити власні альтруїстичні вчинки рефлексіями про паразитичне існування. Дві інтертекстеми з давнього письменства пов'язані з випадковими асоціаціями персонажів. Алюзія на байку Л. Глібова «Тран-

дафіль і свиня» виконує характеризувальну функцію, демонструючи ерудицію Лаговського й схильність до філологічних розмислів.

Ключові слова: Агатангел Кримський, роман, інтертекстуальне поле, українська література, цитата, алюзія, метатекстуальність.

The article outlines the specifics of the reception of Ukrainian literature in the novel "Andrii Lahovskyi" by Ahatanhel Krymskyi.

The analyzed work contains echoes of the Bible, ancient mythology, Russian, German, English, French, Italian literature, oriental literature and folklore. At the same time, the novel defines seven intertextual links to the works of Ukrainian writers (Stepan Rudanskyi, Ivan Franko, Mykola Hohol, Ivan Kotliarevskyi, Leonid Hlibov, "The Tale of Bygone Years", "The Tale of Ihor's Campaign"). These intertexteme serve as an additional marker of national identification given in the speech of Lahovskyi, the Ukrainian.

At the beginning of the first part ("Will not understand each other") a fragment of poetry "Science" by S. Rudanskyi is given. To make the quote look more compact, A. Krymskyi uses the technique of collage and short lines combination. Intertexteme takes the place of the epigraph and serves as an explication: it explains the reasons of the conflict between A. Lahovskyi and his mother. Ivan Franko's "Parable of Beauty" plays an important role in the novel. Prototext transplanation goes using two intertextual strategies: paraphrase and citation. The story of Lahovskyi and Zoia can be considered as a travelling plotline iteration being the basis of the poetry of trover Henri D'andeli and the "Parable of Beauty" by Ivan Franko. The main character first pours out wisdom of platonic love, and later he is unable to resist temptation. The writer also uses the technique of prototext commenting in the novel.

A textbook quote from the story "The May Night, or Drowned" by M. Hohol is given in the novel in contrast: the picture of a wonderful Ukrainian night makes Lahovskyi feel not admiration, but despair caused by a fire on the farm. The intertexteme from the drama "Natalka Poltavka" by I. Kotliarevskyi emphasizes the moral masochism of the main hero as he tries to humiliate his own altruistic actions by reflecting on parasitic existence. Two intertexteme from ancient writing are associated with random connections of characters. The allusion to the fable "Trandafil and the Pig" by L. Hlibov performs a characteristic function, demonstrating Lahovskyi's erudition and propensity for philological reflections.

Key words: Ahatanhel Krymskyi, novel, intertextual field, Ukrainian literature, quotation, allusion, metatextuality.

Постановка проблеми. Агатангел Кримський посідає особливе місце в історії української науки й літератури. У багатьох сферах культурного життя України він був першопроходцем або здійснив помітний внесок у їхню розбудову. Також А. Кримський був поліглотом і знавцем західноєвропейського й східного письменства, що не могло не вплинути на його творчість. Найцікавішим у цьому контексті видається роман «Андрій Лаговський», адже його титульний герой – інтелектуал, широко залюблений у художню літературу. Інтертекстуальне поле цього твору насичене великою кількістю інтертекстом із російської, німецької, англійської, французької, італійської літератур. Уважний читач помітить у тексті апеляції до Біблії, давньої перської поезії та фольклору, давньогрецької міфології. Як слушно підкреслила С. Павличко, «жоден український роман до Кримського, як і жоден роман після Кримського, аж до появи в українській літературі Валер'яна Підмогильного і Віктора Петрова, не був настільки *інтелектуально насиченим, рафінованим*, як «Андрій Лаговський»» [5, с. 79]. Цю прикмету ідіостилію А. Кримського підкреслював також Р. Ткаченко: «Композиція «Андрія Лаговського» прикметна значною кількістю необов'язкових фрагментів. Вони впадають у вічі різноманітністю: анекдоти, цитати, історичні екскурси, етнографічні замальовки, філологічні та теологічні міркування, вірші, віршовані уривки. <...> Увесь масив культурних реалій

перетворюється на самотійного персонажа. Він репрезентує свого роду систему дзеркал, в яких відбиваються, заломлюються, коментуються, програмуються події» [7, с. 21].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку С. Павличко, «інтерпретація Кримського – ключ не лише до осягнення його постаті, але й до численних інших проблем, поставлених українською культурою чи не сто років тому, але дотепер не розв'язаних» [5, с. 13]. Незважаючи на це, творчість письменника, за справедливим судженням Г. Випасяк, «досі є не до кінця вивченою в українському літературознавстві передусім через його, за влучною дефініцією С. Павличко, «складний світ» <...> Більшість наукових розвідок, у яких згадується ім'я А. Кримського (виняток становлять хіба праці з орієнталістики), присвячені пошуку в його творах аргументів, які би підтверджували чи заперечували латентну гомосексуальність. Таким чином, вітчизняні дослідники поділилися на два табори: одні акцентують на нетрадиційній орієнтації А. Кримського і впливі цієї обставини на його творчість, розглядаючи таку позицію як один із шляхів доволі натягнуто продемонструвати світові, що ми нічим не відстали від інших, що «був і в нас декадент <...> і гомосексуаліст <...>, все ж як у людей» (С. Павличко, Т. Гундорова, М. Ревакович, частково А. Печарський); інші, зокрема М. Моклиця, М. Гірняк, В. Шкляр, не приймають цю гіпотезу, пропонуючи натомість власні не менш цікаві

припущення» [1, с. 192]. Сучасні українські літературознавці здебільшого зосереджували увагу на жанрових параметрах роману «Андрій Лаговський», гендерній проблематиці, студіювали етапи духовного становлення титульного героя; міжтекстові зв'язки цього твору з українською літературою обійдені увагою, що зумовлює новизну пропонованої студії.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз типології та функцій інтертекстем з української літератури в романі Агатангела Кримського «Андрій Лаговський».

Виклад основного матеріалу. Питома частка покликань на твори українських письменників в інтертекстуальному полі роману «Андрій Лаговський» невелика: лише сім текстових одиниць (зокрема, цитати з творів С. Руданського, І. Франка, М. Гоголя, І. Котляревського, «Повісті временних літ», «Слова о полку Ігоревім», алюзія на байку Л. Глібова). Для порівняння, з російської літератури запозичено 22 інтертекстеми, у переліку цитованих/принагідно згадуваних авторів слід назвати таких, як М. Ломоносов, В. Тредіаковський, О. Пушкін, М. Лермонтов, О. Одоєвський, Козьма Прутков, С. Надсон, М. Салтиков-Щедрін, О. Островський, А. Чехов, Л. Толстой, М. Горький, Ф. Корж. Що зумовило такий дисбаланс між українським і російським письменством у творі українського прозаїка? Насамперед це пов'язане зі специфікою художнього світу. Лише в першій частині роману («Не порозуміються») події відбуваються в Україні, далі вони переносяться на Кавказ («Туапсе») і в Москву («За святим Єфремом Сіриним»). Персонажі роману належать до різних націй, що населяли Російську імперію; відповідно, у їхнє мовлення інтегровані покликання на різні культурні реалії та літературні «коди». Наприклад, у 2–4 частинах роману важливу роль відіграє родина Шмідтів. Як зазначає прозаїк, «генерал Шмідт був давно зросійщений німець, а вона (генеральша Катерина Пилипівна – Л. С.) – московка» [4, с. 46]. Їхні сини Володимир, Аполлон і Костянтин асоціюють себе з російською культурою, тож, у їхньому мовленні найчастіше фігурують покликання на російську літературу. Текстові включення з творів українських письменників зафіксовані лише у мовленні українця-інтелектуала Андрія Лаговського. Фактично в аналізованому романі інтертекстеми є додатковим маркером національної ідентифікації персонажів.

Обертаючись у середовищі російської інтелігенції та виявляючи глибоку обізнаність із культурою метрополії, титульний герой не

забуває про вітчизняну літературну традицію й принагідно згадує С. Руданського, І. Франка, М. Гоголя, І. Котляревського, Л. Глібова. Можна припустити, що такий репертуар інтертекстем пов'язаний із літературними й науковими зацікавленнями А. Кримського (у його науковому доробку є статті й рецензії про І. Франка, С. Руданського, О. Кобилянську, І. Карпенка-Карого, О. Стороженка), а головне, з особливостями художньої концепції особистості (після завершення навчання Андрій Лаговський оселився в Москві; звісно, він намагався стежити за вітчизняним культурним життям, але відірваність від України все ж таки давалася взнаки). Ще однією важливою прикметою інтертекстуального поля аналізованого роману є те, що письменник чітко визначає художнє завдання кожної інтертекстеми й застосовує різні стратегії її інтеграції в художній тканині тексту-реципієнта. Найвиразніше це можна проілюструвати на прикладі цитат із поезії С. Руданського «Наука» й «Притчі про красу» І. Франка.

На початку першої частини роману А. Кримський наводить фрагмент із поезії Степана Руданського «Наука». Ця велика за обсягом інтертекстема (14 рядків) переадресовує до першої частини прототексту, а саме «мовної партії» магінки, яка виряджає сина в широкий світ. При цьому письменник застосовує цікаву інтертекстуальну стратегію: він вдається не до повного, точного відтворення тексту-донора, а до колажу, адже цитує лише «опорні» фрагменти прототексту. Схема цитування є такою: **1–4** (5–8) **9–12** (13–16) **17–20** (21–24) **25–26** (27–30) **31–44** (45–48) **49–50** (51–54) **55–56** (у дужках позначені пропущені рядки). Також прозаїк об'єднує рядки прототексту, аби інтертекстема на сторінці виглядала компактніше. У метатексті помітні певні семантичні й структурні зміни. Порівняймо, у прототексті: «Простели себе, / Як рядничочку / Спи́на з похилу / Не *іскорчиться*, / Чоло з *пороху* / Не *ізморщить*ся. / Спи́на з похилу / Не *ізкривить*ся, / *Зато* ступить пан / *Та* й подивиться; / *Зато* ступить пан / На покірного / І прийме тебе, / Як добірного» [6, с. 58], а в метатексті: «Простели себе, як рядничочку. / Чоло з *похилу* не *поморщить*ся, / Спи́на з похилу не *покорчиться*, / Спи́на з похилу не *покривить*ся, / *Зате* ступить пан і подивиться. / *Зате* ступить пан на покірного / І прийме тебе, як добірного» [4, с. 7]. Ці текстові трансформації можуть бути зумовлені адаптацією прототексту до «мовленневого стилю» реципієнта.

Інтертекстема-колаж із твору С. Руданського поміщена в романі на місці епіграфу. Її функція

експлікаційна; як і мотто, вона підкреслює («від протилежного») особливості проблематики твору, пояснює причини непорозуміння головного героя з матір'ю: «Перечитавши ці вірші, студент Андрій Іванович Лаговський осміхнувся, бо щось згадав. <...> Співомовку Руданського, що оце він узяв до рук, він давно-давно колись переписав був сам, власною рукою, вже тому год вісім, ще тоді як був гімназистом та здобув од своєї матері один курйозний, сервілістичний лист. Того листа він тоді пришив був до віршів і переховував обидва документи вкупі» [4, с. 7]. Можна припустити, що цей мотив автобіографічний. За інформацією С. Павличко, «спільної мови з батьком Агатангел Кримський не знаходив ще й тому, що Юхим Степанович був дрібним чиновником, який *заподливо догоджав начальству. Молодий радикал Кримський, який виробив у собі концепцію людської гідності, не міг цього ані зрозуміти, ані сприйняти*» [5, с. 6]. Взаємини юнака з матір'ю також були складними й неоднозначними [5, с. 15].

Як і героїня С. Руданського, мати радила Лаговському запобігати панській ласки: «А найбільше – годи вчителям. Будь до них привітний, ласкавий, покірний; директора дуже поважай, не сперечайся з ним; як де зустрінеш, то низенько вклонися. *Спина, як поклонишся, не зламається*, а отже ж усі вчителі тебе полноблятимуть. Ласкаве телятко дві матки ссе» [4, с. 8]. Така життєва позиція обурює головного героя й спонукає його залишити рідну домівку. Ця інтертекстема дуже важлива для розуміння специфіки художнього конфлікту. Перший (видимий) конфліктний вузол у романі – це протистояння Лаговського й матері, другий (прихований) – внутрішній конфлікт у душі головного героя, який свідомо протестує проти угодовства, а позасвідомо й сам запобігає ласки в родині Шмідтів, ідеалізує їх. Характерний приклад – це рефлексії Лаговського в Туапсе: «Чути було, як дихає Володимир, що вже заснув, і Лаговський почув себе щасливим, що він чує те дихання і що тут поблизу лежить людина, яка до нього прихильна, а він до неї *прихильний сто разів більше. А до старої генеральши він чує просто аж собачу вірність. «Чи єсть хто на світі кращий душею, ніж вони! Чи зможу я коли дорівнятися їм?!» упоений, питає він себе, ворущачися в ліжку*» [4, с. 52].

Також у першій частині роману зафіксована хрестоматійна цитата з повісті Миколи Гоголя «Майська ніч, або Утоплена»: «Щодо естетичного погляду, так чудова картина! – іронічно та ще й голоснесенько мимрив він до себе, обдивляючись навкруги. – Справді-бо, ефект надзви-

чайний!.. Контрасти між сценами тут чудові!.. Як з цього боку, то онде з неба ясно сяє золотий місяць, один з неминучих атрибутів уславленої *«української ночі»*. От вам і *«необъятний небесный свод»*, що *«раздался, раздвинулся еще необъятнее»*. Дивіться: *«Горит и дышет он. Земля вся в серебряном свете. И чудный воздух и прохладно-душен, и полон неги, и движет океан благоуханий. Божественная ночь! Очаровательная ночь!..»* А онде, з другого боку, ще чудовіша картина!..» [4, с. 33]. Однак асоціація з М. Гоголем виникає в цій ситуації не за аналогією, а за контрастом, адже у душі головного героя чудова картина української ночі викликає розпач, зумовлений пожежею на хуторі.

Важливу роль в інтертекстуальному полі роману «Андрій Лаговський» відіграє «Притча про красу» Івана Франка. Як відомо, А. Кримського з І. Франком пов'язували тісні творчі й дружні стосунки. За свідченням З. Франко, обох письменників «ріднили не просто праця на ниві художньої літератури та філологічної науки і однаковість національно-політичних переконань (обидва вони, відштовхуючись від своїх соціалістичних уподобань у ранній період творчості, переходили на позиції націоналів, як назвав це Кримський, з чітким усвідомленням мети й перспектив для її поступового здійснення). У цьому кожен із них міг знайти чимало однодумців. Тут було щось більше, якась біологічна сумісність, чи, як називав це в листах Кримський, любов двох людей, повністю відданих своїй праці. Була близькість поглядів, інтересів, широких філологічних зацікавлень, була ота беззастережна щирість і порядність у взаємному ставленні. Вони наче доповнювали один одного» [8, с. 56]. Однак у процесі добору інтертекстеми спрацював не пієтет до особи й творчості класика, а практична доцільність.

Франкова «Притча про красу» згадана в романі двічі. Трансплантація прототексту відбувається із застосуванням двох інтертекстуальних стратегій. У першому випадку Лаговський коротко переказує братам Шмідтам фабулу притчі. У цю розповідь інкрустовані дві короткі цитати з прототексту: «Один раз, – цей день він і зараз добре пам'ятає, – як лежали вони в своїй спільній кабіні в купальні, ще не влізаючи в воду, бо силуєчись охолонути, – він був з пам'яті *продекламував їм Франкову поемку про мудреця Аристотеля, що вважав колись науку, мудрість і старість за добру зброю проти сили жіночої краси, та про жваву дівчину Аглаю, що його осідлала і поїхала на ньому верхи; Аристотель мусив після того написати Олександрові Македонському в альбом сентенцію*

проти жіночої краси «ні наука, ні мудрість, ні старші літа» не дають щита і що «лиш мертвець та сліпець може бути проти неї надійний борець»» [4, с.191]. Ці сентенції він виголосив «зовсім безжурно, ніяк у світі не сподіваючися, що й до себе самого йому колись доведеться прикласти тее правило» [4, с. 191]. Обсяг прототексту становить 49 рядків. Здебільшого А. Кримський не зупиняється перед цитуванням великих фрагментів тексту-донора (переконливим прикладом цього є міркування М. Салтикова-Щедріна про соціально-політичний устрій Російської імперії), однак у цьому разі письменник зацітував лише найважливішу частину прототексту.

Вдруге Лаговський прямо цитує останню строфу прототексту, при цьому письменник знову акцентує увагу на його емоційному стані: «Се кажучи, він підвівся, щоб іти в воду, і безжурно декламував: **«Аристотель-мудрець Олександра навчав / І такий у альбом йому вірш написав: / «Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, / Небезпечне оружжя – жіноча краса. / Ні наука, ні мудрість, ні старші літа / Не дають проти неї міцного щита; / Се досвідчив я сам. Лиш мертвець та сліпець / Може бути проти неї надійний борець»»** [4, с. 193]. Ці рядки головний герой адресував братам Шмідтам – красеням Аполлону й Костянтину, які користувалися увагою жіноцтва й могли легко потрапити в тенета згубної пристрасті. Однак виявилось, що й сам Лаговський не убезпечений від цього. Натяк на майбутнє випробування можна помітити на початку другої частини, коли Шмідти вирішили переїхати з готелю до зручнішого помешкання: «Як він на ймення? – Андропуло, – неохоче підказав професор, згадуючи Грицька. Якесь прикре й зловіще передчуття черкнуло його по серцю. Йому чогось були задалегідь антипатичні всі родичі Грицькові ба й сама тая квартира Андропулів, хоч він її ще й не бачив» [4, с. 62]. Потім героя вразила краса Зої (як і Аглая у Франка, ця дівчина – гречанка): «Він пильно вглядався в неї, а в душі повставало щось немов дуже знайоме, ніби він давно вже її десь бачив <...> Лаговському не хотілося очей одвести од неї» [4, с. 65].

Однак титульний герой не помічає небезпеку («Адже мені три чисниці до смерті. Я слабкий, не до жінок мені... Знов же й науці своїй, сухій науці, я оддаюся так сильно, що всякі похоті мусять пропадати» [4, с. 78]) й щиро проповідує Володимирові, який зійшовся із служницею Амалією, статеве утримання й красу платонічної любові: «А ви далі вже не поганьте себе знову: тікайте од зносин із жіноцтвом, то все

й буде гаразд» [4, с. 78]; «Ви думаєте, що кохати даму серця – це значить бажати грішних відносин із нею?! На вашу думку, кохання веде будь-що-будь до блудодійства! – згукнув професор аж обурений. – *Ідеального, чистого кохання немає?!* – Я в ідеальне кохання не вірю та й завсіди був думав, що поети брешуть, коли про нього співають. Або роблять так, як Данте: виспівують Беатріче, а сплять із своєю правною подругою Джеммою. – Ну, коли не вірите, то краще покиньмо цю розмову, – сухо сказав Лаговський, підводячися» [4, с. 78–80]. Виголошуючи сентенції про платонічні почуття, титульний герой ніби кидає виклик долі.

Короткочасний роман Андрія Лаговського й Зої є літературним за своїм характером. Фактично він є ще однією варіацією мандрівного сюжету, покладеного в основу поезії трувера Генріха Анделійського й «Притчі про красу» І. Франка. Паралелі з цими текстами-донорами дуже промовисті, адже Олександр закохався у вродливу дівчину, а Володимир провів ніч із служницею Амалією; Аристотель повчає Олександра уникати любові, а Лаговський закликає Володимира сторонитися жінок; давньогрецький філософ щиро переконаний у тому, що його любовні пристрасті зачепити не можуть («Небезпечне оружжя – жіноча краса. / Тільки мудрість, наука і старші літа / Подають проти неї міцного щита» [9, с. 211]), а Лаговський упевнений, що через слабке здоров'я й наукові студії (що сприяють сублимації статевої енергії) зможе уникнути тенет фізіології; зачарований вродою Аглаї (значення імені – «блискуча», «осаяна»), Аристотель погодився на принизливу, смішну роль, а Лаговський не встояв перед принадами Зої (дуже показово, що в перекладі з давньогрецької це ім'я означає «життя»). Услід за І. Франком головному героєві доводиться визнати, що жіноча краса непереможна, «лиш мертвець та сліпець / Може бути проти неї надійний борець» [4, с. 191].

Продовження історії з цитуванням «Притчі про красу» виглядає неоднозначно: «Професор, увійшовши в воду, зостався був сам коло берега і полоскався, коли це раптом із моря підплив до нього з-позаду пустотливий Костянтин, миттю осідлав його в воді та й вигукував: **«А Аглая кричить: «Ну, мій ослику, ну! Ще минуточки дві! Ще минутку одну!»**». Професор добре пам'ятає, як він силувався визволитись з-під свого несподіваного верхівця і жалісно та комічно стогнав, що той його задушить. А в Володимира і Аполлона тоді, так само як у Олександрових двораків у Франкових віршах, **«стільки сміху було, що**

й пером не списать»» [4, с. 193]. Ця «інсценізація» притчової фабули може сприйматися як натяк на випробування, яке Лаговському доведеться пройти далі. Однак роль спокусниці Аглаї в згаданій сцені виконує не дівчина, а юнак, до якого професор відчуває щирі симпатії. Згодом Володимир прямо звинуватить професора в гомосексуальному інтересі до Аполлона й Костянтина. Випробування Лаговського ускладнюється, адже він не тільки переконується у власній нездатності подолати ставевий потяг, але й має визначитися із сексуальною орієнтацією. Зрештою, Лаговський вирішив цю складну проблему за рецептом того ж Олександра Македонського: він розрубав «гордієв вузол» за допомогою аскетичного вчення християнських подвижників (найперше Єфрема Сирійця), індійських аскетів, перських дервішів-суфіїв [4, с. 245].

Ще один цікавий інтертекстуальний прийом є таким: в аналізованому романі А. Кримський вдається не лише до переказування/цитування прототексту, але й до його коментування (метатекстуальність). У відповідь на питання Володимира («Чи справді в Аристотелевій біографії є що-небудь таке?») Лаговський прочитав імпровізовану лекцію, у якій фігурували середньовічні «Iai d'Aristote», вірші трувера Генріха Анделійського (цитовані мовою оригіналу), санскритська Панчатантра з історією про індійського царя Нанду і його мудрого міністра Вараручі. Усе це титульний герой згадує, полишаючи Туапсе після розриву із Зоєю й родиною Шмідтів. Емоційний контекст цитування притчі І. Франка – це смуток і відчуття непоправної втрати.

Четверта інтертекстема переадресовує до драми Івана Котляревського «Наталка Полтавка». Не покладаючись на ерудованість читачів, А. Кримський прямо вказує на прототекст: «От совість і заспокоюється трошки, і засинає в дрімоті; а я вертаю додому, щоб спокійнісінько бути й надалі паразитом убогої суспільності, та ще й почуваю себе немало виправданим... *«Хитро, мудро і невеликим коштом»*, – як каже возний у *Котляревського*» [4, с. 140]. Для декодування семантики цієї інтертекстеми варто звернутися до тексту-донора. У драмі І. Котляревського Возний благає Виборного поговорити з Наталкою про шлюб: «Осмілься! Ти умієш увернутись – тее-то як його – *хитро, мудро, недорогим коштом*; коли ж що, то можна і брехнути для обману,

приятні ради» [3, с. 256]. У прототексті цитата характеризує спритну, хитру, схильну до обману й підступів людину. Лаговський згадує ці рядки, намагаючись пояснити художниці Петровій мотивацію своїх альтруїстичних вчинків. Порівняння з Возним і Виборним виглядає парадоксально, адже Лаговський нічим до них не подібний. Завдяки цій інтертекстемі виявляється схильність персонажа до самоприниження, мазохістського морального самобичування.

Два покликання на давнє письменство зринають у романі А. Кримського ситуативно для підкреслення освіченості персонажів. Із вятчачами, радимичами, деревлянами й дулібами [4, с. 202] (алюзія на «Повість временних літ») московські інтелігенти порівнюють артілі мулярів і теслярів з Вятки та інших губерній Росії. Споглядаючи морський пейзаж, Володимир Шмідт мимовільно згадує рядки зі «Слова о полку Ігоревім»: «Взлелей, господине, мою ладу ко мне» [4, с. 51]. Сьома інтертекстема зринає в рефлексіях Лаговського після того, як Зоя на прохання Володимира переклала грецькою слово «рожа» (троянда): ««Триандафілло... – думав він. – По-староруському теж трандафіль, по-українськи єсть і оця фонема *«трандафіль»*... це у *Глібова так?*..» [4, с. 65]. Згадка про Л. Глібова в цій цитаті пов'язана з байкою «Трандафіль і свиня» [2, с. 248]. Ця інтертекстема, спровокована грою слів, виконує характеризувальну функцію, а саме демонструє ерудицію героя і його схильність до лінгвістичних розмислів.

Висновки. У романі А. Кримського «Андрій Лаговський» зафіксовано сім інтертекстуальних покликань на твори українських письменників (Степана Руданського, Івана Франка, Миколи Гоголя, Івана Котляревського, Леоніда Глібова, «Повість временних літ», «Слово о полку Ігоревім»). Головною формою міжтекстових зв'язків є цитата, допоміжними – парафраз та алюзія. Письменник застосовує техніку колажу, об'єднання коротких рядків, прийом коментування прототексту. Виявлені інтертекстеми виконують характеризувальну, експлікаційну, змістово-концептуальну функції, стають додатковим маркером національної ідентифікації персонажів. Перспективи подальших наукових студій пов'язані з дослідженням інших сегментів інтертекстуального поля роману «Андрій Лаговський».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Випасняк Г. Між святістю та гріховністю: дилема Андрія Лаговського в однойменному романі Агатангела Кримського. *Житомирські літературознавчі студії*. 2013. Вип.7. С. 192–200.
2. Глібов Л. Байки і вірші / упоряд. Б. Гур'єва. Київ : Радянський письменник, 1959. 502 с.

3. Котляревський І. Енеїда. Наталка Полтавка. Москаль-чарівник / передм. та прим. Б. Деркача. Київ : Дніпро, 1987. 366 с.
4. Кримський А. Твори : у 5 т. Київ : Наукова думка, 1972. Т. 2 : Художня проза, літературознавство і критика / за ред. О. Засенка. 718 с.
5. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ : Основи, 2001. 328 с.
6. Руданський С. Співомовки, переклади та переспіви / за ред. П. Колесника, упоряд. В. Мазного. Київ : Наукова думка, 1985. 637 с.
7. Ткаченко Р. Наукові екскурси як художній засіб у романі А. Кримського «Андрій Лаговський». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика*. 2013. Вип. 24. С. 19–22.
8. Франко З. А. Кримський та І. Франко у взаємостосунках. *Східний світ*. 1993. № 1. С. 55–58. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Franko_Zynoviia/A_Krymskyi_ta_I_Franko_u_vzaiemostosunkak.pdf.
9. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 2 : Поезія / за ред. І. Басса. 545 с.

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.15.41>

«ВІДНАЙДЕНІ» ТЕКСТИ 1920-Х РОКІВ: СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ

“REDISCOVERED” TEXTS OF THE 1920S: MODERN VISION

Харлан О.Д.,

доктор філологічних наук, професор,

*завідувач кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства
Бердянського державного педагогічного університету*

У статті йдеться про можливість зміни поглядів на український літературний процес 1920-х років у зв'язку з новими републікаціями творів, написаних у цей період. Звертається увага на різні погляди щодо написання історії національної літератури, на існування «літературних рядів» та специфіку цих проблем в українському літературознавстві. Розглянуто й проаналізовано основні опубліковані останніми роками твори українських авторів, що видавалися у 1920-х роках, які знайомлять із тематично-жанровими різновидами, що пізніше майже не розвивалися або були трансформовані відповідно до вимог соціалістичного реалізму. Відзначено, що антології детективної, любовної, фантастичної, жіночої, репортажної прози, творчість окремих авторів (видавництво «Темпора», проєкт «Наші 20-ті»), видання «Смолоскипу» в серії «Розстріляне відродження» збагачують читацьке уявлення про літературний процес того періоду, відкривають невідомі імена. Підкреслено, що деякі автори змінили свої жанрово-стильові та тематичні письменницькі вподобання під тиском системи. У цьому напрямі проаналізовано повість Олеса Донченка «Золотий павучок» (1928 рік) і творчість Наталі Забіли, які пізніше стали відомі як автори творів для дітей. Повість, яку різко критикували сучасники, засвідчила наявну в українській літературі тенденцію осмислення формування «нової» людини й трансформацію традиційних почуттів (кохання, дружба тощо); художній доробок Наталі Забіли початку її письменницького шляху зневажливо характеризували як «любовно-еротичну» лірику, на противагу чому авторка написала «виробничі» романи «Тракторобуд» (1931–1933 роки) і «Семафори відкрито» (1935 рік, у співавторстві з Марією Забілою). Підсумовано, що український літературний процес перебуває сьогодні на тій стадії, коли змінюється парадигма пам'яті-забуття, а «віднайдені» тексти оновлюють картину літературного життя.

Ключові слова: літературний процес, літературний ряд, національна література, «Розстріляне відродження», антологія.

The article deals with the possibility of changing views on the Ukrainian literary process of 1920s in connection with new reprints of works written during this period. Attention is paid to different views on writing the history of national literature, the existence of “literary series” and the specifics of these problems in Ukrainian literary criticism. The main works of Ukrainian authors issued in recent years, published in the 1920s, which acquaint with thematic and genre varieties that later hardly developed or were transformed in accordance with the requirements of socialist realism, are considered and analyzed. It is noted that anthologies of detective, love, fiction, women’s, reportage prose, works of individual authors (publishing house “Tempora”, project “Our 20s”), the publication of “Torch” in the series “Shot Renaissance” enriches the reader’s idea of the literary process, period, reveals unknown names. It is emphasized that some authors have changed their genre-style and thematic writing preferences under the pressure of that system. In this vein, Oles Donchenko’s novel *The Golden Spider* (1928) and works of Natalya Zabyla, who later became known as authors of works for children, are analyzed. In this vein, Oles Donchenko’s novel *The Golden Spider* (1928) and works of Natalya Zabyla, who later became known as authors of works for children, are analyzed. The story was sharply criticized by contemporaries. This novel was